

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

antun.lucic@ff.sum.ba

UDK: 821.163.42.09-13 Marulić M.

Izvorni znanstveni članak

VRJEDNOTE I ZALIHE MARULIĆEVE JUDITE

Sažetak

Načinjenim spjevom *Judita* poduzetni Marulić poziva na odvažan individualan čin i snaženje razvoja književnosti u hrvatskome izrazu. Upućivanjem u samosvojnu renesansnu viziju proizlazi i konstruiranje književnosti, usporedno s povijesnom stvarnošću, odnosno prenesenim prikazom stvaralački subjekt ispisuje i razmiče zbilju. U radu se ukazuje na autopoetično prisezanje biblijskim i klasičnim, usmenim i pisanim „bašćinskim“ vrelima te na posredovanja i vitalne odmake od priznatih tečevina. Osobito se ističu ponorna sjecišta poetskih značenja, ali i vanjski konteksti i odjeci, što navodi na pomaknute metodološke postavke i drukčije interpretativne silnice. Ishodišno se raščlambom prvotiska, uz usporedbe s biranim izdanjima, otkrivaju okomice književnih vrjednota spjeva, neutrte zalihe smislova u kojima se emanira, svrhovito zrcali izrazita ljepota.

Ključne riječi: Marulić; *Judita*; vrjednota; zaliha; autopoetika; emanacija

VALUES AND STOCKS OF MARULIĆ'S JUDITH

Abstract

With poem *Judith*, the enterprising Marulić calls for a courageous individual act and strengthening of the literature development in the Croatian expression. Referring to an independent renaissance vision, the construction of literature also arises, parallel with the historical reality, i.e. with transferred representation, the creative subject writes and spreads reality. The paper points out the autopoetic vows to biblical and classical, oral and written heritage („bašćina“) and indicates the mediations and vital deviations from the recognized achievements. The abyssal intersections of poetic meanings stand out in particular, as well as external contexts and echoes, which leads to shifted methodolo-

gical settings and different interpretive forces. Initially, the analysis of the first edition, along with comparisons with selected editions, reveals the verticals of the literary values of the poem, the indelible stock of meanings in which it emanates, and purposefully mirrors the distinct beauty.

Keywords: Marulić; *Judith*; value; stock; autopoetics; emanation

Književni stil dopustivo je shvatiti i primiti kao vrijednosno svojstvo izražajnosti i, u blizini ili u pozadini, iskazivanje širih estetskih ili etičkih pogleda. Takvi obuhvati ukazuju na zališnost pročitavanja dovršena ostvaraja. Usto iskrsava i rasvjeta spremišne otvorenosti djela i njegove rezervoarske raspoloživosti, višesmisleni doseg u kaptiranju nađenih smislova i nosivih poruka, nikako na kraju i u pričuvnoj zapremini za očekivane ili paradokсне signale i konotacije.

Posigurno je velebni spjev *Judita* Marka Marulića ulazni prag za uspostavu hrvatske književnosti prema obzorima europske književne riječi. Sa završetkom spjeva 1501. godine i prvotiskom dva desetljeća kasnije Marulić je zapravo Zaručnik, a hrvatska književnost Zaručnica, kakva dvojnost lebdi i u *Pjesmi nad pjesmama*, pri punu doživljaju i osviještenosti. U polazim stihovima *Judite* pjesnik autopoetički moli da mu višnja svjetlost podari milost pjevanja. Pritom je svjestan da se samo u suradnji s Božjim naumom može stvarati „umitelno“, slatko pjevanje.

*Bludeći ozoja z družbom starih poet,
Boge čtova koja, kimi svit biše spet.*¹

Agilni splitski humanist znatno je ocrtao viziju i razvojni identitet matične književnosti, njezin nosivi duh i pristupačnu narav. „Ono što je Marulić započeo živjet će i trajati u hrvatskoj književnosti kao njezina osnovna kategorija, kao njezina temeljna poruka i ideja.“² A što nastane s početka podsjeća ili se analogno može pozvati s evanđeoskim proćeljem Ljubljenoga učenika: „U početku bijaše Riječ, i Riječ bijaše kod Boga... Sve po njoj postade, i bez nje ne postade ništa što postoji“ (*Ivan* 1, 1 i 3). Svojom začetnim ulogom Marulićev se

¹ Marko Marulić, *Judita*, Marko Marulić, *Duhom do zvijezda*, izbor i predgovor Bratislav Lučin, Mozaik knjiga, 2001., str. 39. (*Judita*, I, 11-12).

² Rafo Bogišić, „Marko Marulić na početku“, *Dani hvarskog kazališta: Marko Marulić*, Književni krug, 1989., str. 15.

govor odaje „lipoti Sveriči“, stremljenosti u kazivome i svrhovitome unutar stvaralačkih nakana, ali ostavlja i kriptopojaseve o zbilji koju uporabljena riječ ne dohvaća, primjerice njezina nedostatnost u prikazu smicanja domaćih ljudi i djece te pustošenja stečene ljetine; tako priznaje da snaga riječi ne može predstaviti ništenje naroda, što su svakako ograničenja u prihvatu iskazivoga.

Unatoč navedenom Marulić je svjestan vlastitih izražajnih dosega, osobito toga kakva je i kolika moć zamašne pjesme-suprotive koja je „u versihharvacki složena“, kako se resi podnaslov *Judite*. Blistav korifejski početak ne nadaje se samo u obrisima prvine nego se uvezuje i s aktualnošću, ali i pri osobnome susretu čitatelja s djelom. Iz obilate zalihe spjeva nijednoj pojedinosti nije ostavljeno da sahne jer se i doživljajno i spoznajno prima kao nešto naše, podjednako ondašnje i ovdašnje, kroz književno darovanje bez zadržke.

Kao umjetnički ep na pročelju matične književnosti *Judita* je više no knjiga. Osokoljenim krilima svoga tvorca uzlijeće k visinama i prelijeće utvrdne vrhunce i ranjive spojeve narodne opstojnosti, kao da okuplja i preinačuje uzrelu književnu tečevinu i sjedinjuje ugrožene zemljovidne pojaseve. Po lepezi prinosa, kako blijedi pokoji naglasak iz klasične starine, ovaj prijelomni spjev hrvatskoj književnosti „određuje tijek i buduće obveze; narodni, puku bliski jezik, ali i artistsku izgrađenost, sudjelovanje u povijesnom procesu; umjetničku ljepotu nasuprot grubosti događaja“³.

Izvjese rasčlambe spjeva otvorene su metateorijskim prosudbama: istina, Marulićevo ulaganje jest personalno, ali se transponira i na natpersonalnoj razini (kao što je i korizma uzdignutija razina obraćenja). Valja prepoznati da se takva htijenja supstancijalno razdaju u književne „eone“. Obnovljena, a starodrevna *Judita* postaje korizmena knjiga, zapravo, pisana je punoćom lirizma i dovršena upravo kroz povučene, proumljenošću uporabljene korizmene dane u uvalici Nečujam na Šolti. Pritom ona ćutilno izvodi integracijske silnice jezika i naroda, umrežuje duhovnu situiranost i povijesnu zatečenost/zatočenost, predodređuje književnu sudbinu oslonjenu na materinski izrijek.

Nakupine prikaza životnih slojeva u književnome ostvaraju ovisno o kontekstu vremena i prostora, kako i gdje je ono smješteno, izloženo ili skriveno. Pojam zalihosti treba posvijestiti samo u određenome komunikološkome značenju, kao iznošenje i ponavljanje izvjesnih obavijesti kojima bi bila svrha izbjeći ili

³ Ivo Frangeš, *Suvremenost baštine*, August Cesarec – Matica hrvatska, 1992., str. 9.

spriječiti zamršena mjesta u razumijevanju i doživljaju djela. Pritom je nezao-
bilazan zagled u izvantekstne prilike, odnosno povijesne uvjete o kojima alego-
rično zbori spjev. Uvođenjem zalihosti u interpretaciju nastoji se pokazati da
su marulićevski dosezi u ovome spjevu neiscrpni i nepotrošivi; dakako, i ne do
kraja izrecivi, što je razlogom da budu dostojno čuvani i predani naraštajima za
posebnije provjere. Stoga je ovaj epos antologijska pričuva, pouzdana nečujam-
ska ostavina koja se nadaje čitateljskomu prihvatu za nove ili drukčije iznađene
poruke. Po razvedenoj epičnosti *Judita* je književno opremljen primat, dobro-
došla i „zaštićena riznica davne pjesničke sklonidbe u arhajskojčakavici, isho-
dištu hrvatske književne riječi“⁴. Usto zališnost nije puko obilje, ili preobilje,
naprotiv, stvaralačkim nanosom njoj je oduzeto biti redundancija, suvišnost,
odnosno pretrpanost. Otuda se plodnost *Judite* postupno i skladno podastire
čitateljskoj publici u ranome novovjekovlju, uviđa se njezino bogatstvo tijekom
XVI. stoljeća humanističkih kao i kasnijih poeuroljenih uljudbenih htijenja.

Bez ikakvih namisli o rascjepima materinske izražajnosti na odvojke, kakvi
su čakavski, štokavski i kajkavski, nipošto u nakani razdvajanja čitatelja, veleb-
no načinjena *Judita* postaje i ovjerava se kao integralističko djelo u hrvatskome
jeziku i njemu pripadnoj književnoj putanji. Marulić sastavlja spjev po nosivim
narječnim značajkama, ujedinjujući svoju publiku na jadranskome priobalju i
otočju, povezujući je s unutarnjim hrvatskim krajevima te srednjoeuropskim
područjem.

1. Stvaralačke preinake klasičnih tečevina

Polazno ime Judita razvidno je osobno, a izgledno je da u drukčijoj funkcio-
nalnosti bude i opća imenica, judita; oba kraka značenja pokrivaju načelni stav,
uvjetno „juditstvo“, koje nije samo u jednome ili drugome imenovanju/naslov-
ljavanju nego se dohvaća i u personifikaciji. Kada se izoštri protagonističin čin,
u prenesenu svojstvu, onda se uočava i skrivena preobrazba: utjelovljuje ideje,
slobodarski naum, počovječavanje kroz životno iskustvo.

S prijenosničkim darom Marulić je u opijevanje o hrabroj Juditi pred asir-
skim silnikom utkao živahnu glagoljašku predgrađu, poetizirao njezinu sred-

⁴ Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul*, ERASMUS Naklada – Književni krug Split – Marulianum – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999., str. 213.

njovjekovnu pismenost, svakako izrazitije od hrvatskoga petrarkističkog naraštaja na čakavskome i dubrovačkome ozemlju. Razvedenost Marulićeva jezika prešutno je proizlazila i iz tečevina usmenoga pjevanja, u izrazito razvojnome južnjačkome narječju, bez upadnih tuđica u leksik i kalupa u sintaksi.

Dok kreativno razmiče spoznaju o zbilji i uzdiže imaginativne lukove, takvim nastojanjem uključuje se u podražavajuće, oponašateljske prinose predlektirnih učinaka. Usto bez zadržke zagovara visoke humanističke osjetilnosti za lijepo i prožima ih narodnosnim, domaćim „idiomom“ kojemu su ozračje pružali začinjavci. Ali više od toga humanistički se poeta priklonio svetopisamskoj tečevini o Juditi, usto hoteći i spremno stihujući istu tematiku kroz epsku ostvarivost. S nadahnućem je Marulić „prerekao“ biblijski predložak, pri čistoj stvaralačkoj svijesti i savjesti. Dostojno je sagledavanje domicilnih poticaja književne kulture, povijesti i duhovnosti. „Marulić je trenutak povijesti, zalog i ulog svijesti.“⁵ Dopustivo je kazati da je načinjenom *Juditom* prenio ozrake židovskih pogleda u hrvatsku svjesnost koja zrelo raspoznaje i ovjerava renesansnu poetičku slobodu.

Pišući o kriterijima uvrštavanja djela u hrestomatiju *Hrvatski latinisti*, čiji su prireditelji Veljko Gortan i Vladimir Vratović, književni povjesnik Nikica Kolumbić zamjećuje da se u navedenu izboru sukobljuju „naše kulturno-književne vrednote pojedinih razdoblja s vrijednostima koje pojedino djelo ima za sebe“ i usto skreće pozornost na stapanja „općeeuropskih vrednota s nacionalnima“⁶. Na tome horizontu nezaobilazni su umjetnički kriteriji i svojstva vrhunske latinštine. Vrijednota je visok stupanj literarnosti narativnoga sižea, što je dug humanističkoga školovanja i uvježbanosti u maniri mišljenja i pjeva na latinskome. Svoja gledišta Kolumbić potvrđuje nalazima da je Marulićeva skladna prвина o Juditi izrasla i iz Šižgoričeve „borbene latinističke inspiracije“⁷,

⁵ Usp. „Marulić, Marko“, Marko Samardžija – Ante Selak, *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, Pergamena, 2001., str. 400.

⁶ Nikica Kolumbić, *Po običaju začinjavac: Rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Književni krug, 1994., str. 364 i 365; pobliže i o Kolumbićevu napisu, uvrštenom u ovu knjigu, „Osobitosti i vrednote hrvatsko-latinske književne baštine“, str. 359-375.

⁷ *Isto*, str. 369. Humanist Franjo Trankvil Andreis iz Trogira objavio je 1518. godine u Leipzigu (dakle, prije marulićevski po prvotisku presudne 1521. godine) herojski spjev *Ad Deum contra Thurcasoratio-carmine heroico*, a Kolumbić je 1979. godine načinio roman o spomenutom Andreisu naslovivši ga *Krvava rijeka*.

ističući pritom Marulićevu privrženost tomu Šibenčaninu, po mnogo čemu nestoru hrvatskih humanista.

Dok doziva vrjednote biblijskih redaka Marulić ujedno nalazi konektore za dubinske logičko-semantičke protege u stihovnome prostoru. Radi tematske bliskosti i usporedbe, biblijska knjiga *Judita* nalazi se u *Povijesnim knjigama*, u kojoj su proroci Ješua, Ruta, Samuel, knjige o Kraljevima, knjige Ljetopisa, ali i knjiga o Ezri te Knjiga o Nehemiji, zatim Tobija i Estera te knjige o Makabejcima. *Judita* je između Tobije i Estere (ove knjige nema u hebrejskim i protestantskim izdanjima *Biblije*). Inače, navedena starozavjetna knjiga počinje riječima: „Bilo je to dvanaeste godine kraljevanja Nabukodonozora...“, a završava rečenicom: „U Juditino vrijeme, a i mnogo poslije smrti njezine, ne bijaše nikoga tko bi zadavao strah sinovima Izraelovim“ (*Judita* 16, 25). Susljedna biblijska priča o Juditi razdijeljena je u pet cjelina: *Holofernov vojni pohod*, *Opsjedanje Betulije*, *Judita*, *Judita i Holoferno* te *Pobjeda*. Tretirani starozavjetni predložak sastoji od 16 poglavlja i oni su uglavnom prozni, a završni dio čini stihovni hvalospjev. Marulić je u rukama držao latinski svitak *Judite*, ali i stranice na narodnome jeziku; moguće da je rečeni stihovni prilog u šesnaestome poglavlju odlučio da Marulić ne piše proznu nego stihovnu inačicu spjeva.

Prema navedenim stavovima Marulić intuitivno gradira slijed zahvata: pomno pročitava svetopisamski narativ o Juditi i svekoliko ga posvješćuje, čak ga samozatajno u sebi „prepričava“, ali usto podiže vlastite promisli – izabrana junakinja zaslužuje divljenje i hvalu u visokoumjetničkome izričaju. Bit će to blistavi vijenac zahvalnosti živim materinskim izrazom koji se kroz stvaralačke oblike uvelike otvara višefunkcionalnosti.

Ovo istraživanje vodi računa o spoznajnim i etičkim smjerovima kroz dvije sastavnice po kojima se ispunjavaju psihološki pogled te metafizička dijagonala. Dok propituje prethodne književne predloške, renesansni meštar stihotvorbe preoblikuje njihovo gradivo, vrši intuitivnu operaciju koja će dovesti do nesporno važna spjeva, sve kako bi bio u novome ruhu, prijemčiv za dojučeršnje naraštaje. Zgotovljeni spjev *Judita* može se nasloviti i kao Knjiga od pothvata, kao što se Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* proziva Knjigom od bojeva.

Starozavjetni narativni obrisi *Judite* bit će Maruliću zadani kontekst, ali i prilika da se dijelom odmakne od te klasične tečevine. Po stvaralačkoj autopoezi pojačava poetičke sastavnice predloška te iznjedruje književne vrjednote,

simbolični zarez u renesansni, zatim tri točke, sve kako bi i ovodobna digitalna *Judita* dobila na prijemčivosti, za sva vremena (ne samo u hrvatskim versima). Uostalom, ovo je djelo navodila i postigla hrvatska renesansa književnost i ono je izazov za matičnu književnost, ali je blisko i slavenskim književnim krugovima.

Razvidno i prema iznesenom Marulićeva *Judita* spisateljska je perjanica načinjena na starinskoj i stasaloj izražajnosti. No valja ujedno priznati – njegov opus na domicilnu jeziku „važan je zbog književne vrijednosti mnogih sastavaka, zbog prepoznatljiva auktorskog pečata i zbog težnje za razvijanjem izražajne moći narodnoga jezika, kojemu Marulić u punoj mjeri daje dostojanstvo književnoga medija“⁸.

S oblikovanom naslovnom junakinjom Marulićev će spjev zadobiti epohalnu važnost za hrvatsku književnu kulturu, ali i za širi renesansni književni prostor. U posvetnim rečenicama spjeva don Dujmu Balistriliću utkana je mikrostruktura o začetku *Judite*, njezinu plodnu i dovršenu izgledu. Stihovno ruho stilizirano je vanjskim i nutarnjim uresima, nalik kiparskim i slikarskim manirističkim potezima, kakvi su glađenje, licanje i višebojno mazanje. Taj spjev u malome rukovet je raznolika cvijeća koji predaje svomu kumu i popu Dujmu, ali vidovito i svakomu dojučem čitatelju, osobito marulofilskom prijatelju. Otuda se travanjski potpisnik svega što se „uzdarži“ u libru identificira sa spjevom. Usto prinosi priču vještom uporabom kvadrige, četverostrukoga sroka te časno daruje historiju s „nikimi izvanjskimi urehami i uglajen’jem i ulizan’jem i razlicih masti čirsan’jem obnajena; a to da ne rečete da vam poklanjam onu je žita rukovet koju u vaših knjigah bolju nahodite. Zaisto je onaje rukovet, da mnozim cvitjem obkićena.“⁹

Izvjerna povijesna vrelca donose da je Marulić po splitskim trgovima povremeno kazivao stihove, dolazio među okupljene sugrađane te je „poput drugih svjetovnih pučkih europskih pjesnika, izravnim silaskom među publiku želio iskušati djelovanje javno izgovorene riječi“¹⁰. I njegov nastali spjev počinje bora-

⁸ Bratislav Lučin, „Moć riječi ili klasik za treće tisućljeće“, Marko Marulić, *Duhom do zvijezda*, Mozaik knjiga, 2001., str. 8.

⁹ M. Marulić, *n. dj.*, str. 34. Po slovnoj i grafičkoj dosljednosti, radi usporedbe tekstnih fragmenata, primjereno je konzultirati i redigirano izdanje: Marko Marulić, *Judita*, priredili Milan Moguš i Mirko Tomasović, Školska knjiga, 1996., str. 20.

¹⁰ Nela Rubić, „*Judita* Marka Marulića“, Marko Marulić, *Judita*, Grafex, 1999., str. 11.

viti u „nidrima“ hrvatskoga jezika, svojim bilom živi od slojeva davnine, a spremišnu trajnost libra nudi do u ovodobne i naknadne dane.

Susret s dijalektalnim glasanjem u Marulićevoj drevnoj knjizi više je od uspješna poznanstva. Svojom okretnom čakavštinom ona živi ne samo u uhu nego, još važnije, i u emocionalnim i refleksivnim strujama duha. Njezina iznimna cjelina, svedena po naravi „baščinkoga“ i humanističkoga kuga, dotiče i svjetsku pripadnost, poglavito kada se provode nastavni uvidi u lektirne vrhunce. Iz takvih razloga „vrjednost Marulićeve poeme ne bi ni u svjetskim razmjerima ostala u školi na usputnu dodiru – ima svoj pravi umjetnički smisao u netaknutoj organskoj cjelini svega onoga što ga sačinjava“¹¹.

Marulićeva pisaljka unosi u spjev kaskadu nadahnutih izraza te gibljivim kazivanjem nadrađa dugoodržavani jednolični govor začinjavaca. Otuda je umjetnička lepeza o Juditi načelna ovjera domaćega jezika u raznolikim pjesničkim mogućnostima. Posebno je uočljiva ophodnja u izvrsnu rimovanju, a privlačne i razvedenije „vrednote spjeva ogledaju se u bogatoj frazeologiji i metaforici, a posebno u uspješnom i dosljednom rješenju velikih verzifikacijskih zahtjeva“¹². Primjetna je i Marulićeva humanistička pozornost nad strukturom spjeva i njegovim kompozicijskim skladom, što je plemenitim tragom iz radionica grčkih i rimskih majstora u versifikacijskome stihovanju, po nezaobilaznome Homeru i Vergiliju, ne manje Ovidiju i Danteu. Napajajući se usto književnošću ranoga i unekoliko kasnijega kršćanstva te plodno prijateljujući s humanističkim – navedene sastavnice obilježit će njegov uzreli stvaralački propanj pri zalazu srednjovjekovlja i kroz prva dva desetljeća XVI. stoljeća. Cjelovito opremljena *Judita* može tako stati uz bok ponajboljih svjetskih renesansnih spjevova.

2. Razvedene vrjednote spjeva i moralnost čina

Postižući književne vrjednote, stvaralački subjekt daje vjerodostojnost djelu te ovjerovljuje i razmiče prikaz zbilje, dakako svojom kakvoćom i vizijom. Istaknuti valja da vrjednote nadmašuju i pjesnika i epsku mu pjesan, kao da su iznad ljudskih zagleda u budućnost.

¹¹ Novak Novaković, *Govorna interpretacija umjetničkoga teksta*, Školska knjiga, 1980., str. 186.

¹² Nikica Kolumbić, *Poticaži i nadahnuća: Studije i eseji iz starije hrvatske književnosti*, Dom i svijet, 2005., str. 61.

U određenim raspravama o stilu i stilistici istaknuto je više jezično-književnih vrjednota: afektivna, ekspresivna, impresivna, leksička, ritmička, stilistička, stilističko-ritmička te stilska. Usto je upozoravano na praktičnu motivaciju za djelo i motivaciju višega reda po kojoj valja „proučavati nijansne vrednote književnoga izraza zbog njega sama, zbog naših spoznaja o njemu“¹³. Na širem planu opimjeruju se i stilske osobitosti epoha te se zamjećuje da pri smjenama epoha i njihovim kontekstima nerijetko „predstavnicima jedne epohe ne umiju uživjeti u stilske vrednote neke druge, ranije, pa ih zato odbacuju ili modificiraju“¹⁴. Ujedno se upućuje na stilske vrjednote proizišle iz društvenih značajki u jeziku, što je gotovo otkriće stilizacije jezika u realizmu. Naravno, uz vrjednote se nameću i pitanja vrjednovanja književnih djela, njihovo estetsko i kritičko gledanje te povijest kritičkoga. A mogu mu se pridružiti i pojmovi vrijednost, vrijediti pa i vrsnoća.

Judita podastire mogućnost ovjere vlastitim činom. Ona je obesmisllila dvojbe treba li nešto poduzeti ili ne za ljude u Betuliji oko koje se steže obruč nezvjesnosti. Ne ostaje samo u naturalističkoj protezi života, dakle u osjetnim, ovozemnim, organskim polazištima, naprotiv, njih „izvraća“, uvodi u dovršeni individualni red samosvijesti o vrjednotama. Ali njezino individualno postaje nadindividualano, bezuvjetno ispunjenje kolektivnih očekivanja. Rečeni čin nosi tako duhovne vrjednote istine i čudorednosti, slobode pa i svetosti.

Svojoj junakinji Marulić postavlja visok kriterij vrjednota, ali i potrebe ljudi za opravdanjem njezina čina. Iskazuje to isticanjem Juditine ljepote koja nathodi sve svjetovne liposti, zdušno je i po božanskoj i stvarateljskoj nakani zavoljena ljepotom, bez zadržke obdarena dobrotom i krjeposnim življenjem, što su egzemplari slavljenja junakinjinih vrlina:

*Kano svih nadbaja lipostju, dobrotom,
Ka živit životom odluči prečisto.*¹⁵

Sa strjelovitom Juditinom odlukom Marulić pokazuje vrhovno dobro, dvostruko: ne samo da njegova junakinja čini dobro, pokazujući gotovo vojničku

¹³ Krunoslav Pranjić, „Stil i stilistika“, Zdenko Škreb – Ante Stamać, *Uvod u književnost: Teorija, metodologija*, peto, poboljšano izdanje, Nakladni zavod Globus, 1998., str. 219.

¹⁴ Usp. Viktor Žmegač, „Književni sustavi i književni pokreti“, Z. Škreb – A. Stamać, *n. dj.*, str. 499.

¹⁵ M. Marulić, *n. dj.*, str. 78. (*Judita*, III, 254-255)

spremnost, srčanost, da oslobodi narod od tiranije, nego svojim bićem biva dobro i književnim ulogom koja joj je povjerena u spjevu. Na toj protezi, poučljivo zauzetošću akterice, iskazuje poveznicu ljudske i božanske naravi te ona, prolazeći kroz nutarnju borbu, žudi za nadnaravnim smislom. U Marulićevoj osobnosti sreću se književnik i moralist, očituje se spremnost da dijelom stvaralački parafrazira i povijesnim okolnostima prilagodi biblijski predložak. Naglašena moralnost jednoga od „najuspaljenijih moralista svojega doba“¹⁶ prožima se i usklađuje s bogobojaznim mislima za krjeposno i čudoredno življenje.

Moralno formirana, smjela i zrela žena-udovica odbila je biti pasivna, štoviše gradativnom odlučnošću udovoljava potrebama zatečene zajednice, s opasnošću da ne bude zatočena. Afirmativni etički stavovi urođeni su njezinu biću – savjest i odgovornost, dužnost i sloboda. S njima su povezane vrijednote koje su i nužne i opće te iskazuju tvoračke čimbenike. Iz motivirano voljnih odluka Judita razmiče prostore slobode. Njezina se moralnost odlučno iskazuje u praktičnosti, zapravo je „cijenjenje ili stremljenje, kao kvalitet volje ili karaktera“¹⁷. Kroz životni slijed očituje se njihov rangovni poredak, od elementarnih zauzimanja do ponajviših vrijednosti.

Raspoznajući sučelja života i smrti, pri zatonu kasnoga srednjeg vijeka, Marulić gnoseološki dublje pomišlja na privremenost zemnoga postojanja, ali i važnosti usmjerenja prema vječnosti. Po takvim pogledima načelno su zadržavana prokušana uvjerenja: „Vrednote i vrednovanje bili su sigurno označeni: ovozemaljski život samo je priprema za onaj drugi, trajniji i vječni život...“¹⁸ Tako će posigurno i nastajući hrvatski spjev zahvatiti „bolne točke“ ljudskosti – koliko samostalan po imenu jednine, toliko mu ne treba otpisati i da je općenit, po stavu množine, u gradnji pučkoga sklada.

Na područje slobodne volje i odgovornosti uključuje se fenomen determinizma koji se određuje uzrokom i posljedicom, a po iskustvu „predstavlja gledište da je svaki događaj, uključujući i čovjekove izbore i htijenja, uzrokovan nekim drugim događajem i događa se kao učinak ili rezultat tih događaja“¹⁹.

¹⁶ Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti*, II. knjiga, Antibarbarus, 1997., str. 166.

¹⁷ Friedrich Jodl, *Istorija etike kao filozofske nauke od Kanta do danas*, preveo s njemačkoga Nerkez Smailagić, Veselin Masleša, 1963., str. 155.

¹⁸ R. Bogišić, *n. dj.*, str. 13.

¹⁹ William K. Frankena, *Etika*, s engleskoga prevela Vesna Mahečić, Kruzak, 1998., str. 57.

Znatno osnažen kršćanskim duhovnim vrelima, a ustrajno produbljujući i vlastiti vjernički život, Marulić iznimno drži do etičkih vrijednosti, navlastito do moralnoga dobra kako u stvaralačkim zahvatima tako i u prikazu pulsiranja životnih i povijesnih mijena. „Moralne vrijednosti ili stvari koje su moralno dobre moramo razlikovati od izvanmoralnih vrijednosti ili stvari koje su dobre u izvanmoralnom smislu... Ono što može biti moralno dobro ili loše jesu osobe, grupe osoba, značajke karaktera, raspoloženja, osjećaji, motivi i namjere...”²⁰ Judita zanemaruje izvanjska pravila koja bi joj oduzela prevagu dobre nakane da sprječava zle prilike. Zato smišlja način i prolazi kroz utilitarne postupke. Pri jednome od postupaka, kao i u njemu samome, a bit će to čin odsijecanja silnikove glave, uspostavlja moralne obveznosti, zapravo omogućuje izgleda za učinak pothvata koji će biti trostruk: njezin vlastiti, dobro za zajednicu te postignuto opće dobro.

Usklađujući vrline, Judita postiže njihovo jedinstvo, a uspijeva to zahvaljujući prvenstveno voljnu odnosu prema nastalim neprilikama. Na toj su liniji i njezina etička uračunljivost, prepoznavanje zatečena položaja i isplanirane uloge, nikako manje, i stremljenja prema novoj kakvoći koju karakterno oblikuje. Njezina je prednost u opravdanju čina kojemu daje vlastito svjedočanstvo, svodi ga iz ideje u odobravanje te uvodi u konkretnost. „Ukupnost praktičnih ideja pripada sadržaju pojma vrline; iz toga slijede potpuno samostalne pobude za naše odobravanje...”²¹

Svoj identitet Judita potvrđuje u odluci, akciji, kao što sveci svoj identitet stječu u svjetlu mučeništva. Budući da je zasnovana na etičkoj procjeni, sklona je pojmovni etos preinačiti u praktične zahvate i, obrnuto, samostalne pobude iz praktičnosti prinijeti u opće vrline. Takav aktivitet podrazumijeva i krjepostan život te karizmatiku ustrajnost u svome sebstvu, što Marulić podcrtava u stavku humanističke proze: „I nema sigurnijeg načina da se ustraje do kraja negoli odmjeriti svoje snage.”²² Vrla betulijsko-splitska heroina nudi uzajamnost, odnosno izlaže tijelo i dušu kako bi spasila grad i domaju od tlačitelja, što je način uspostave reciprociteta. Iz tih poticaja i ovodobni je čitatelj prihvaća kao nepopustljivu aktericu u tmuši povijesnih nedaća. Da je aluzivno riječ o gradu

²⁰ *Isto*, str. 47.

²¹ F. Jodl, *n. dj.*, str. 127.

²² Usp. birane primjere o moralnome djelovanju: Marko Marulić, *Institucija III*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić, Književni krug, 1987., str. 152.

Splitu, iskazuje kroz molitvu s uzdanjem da će posrnuti oni koji pripadni joj narod zbacе sa stijena niz gradske zidine:

*Tako da posarnu ovi, moj Bože, čin
Ki misle da zgarnu sada nas s ovih stin.*²³

Pouzdanjem u vlastitu fizičku ulogu u svrhu slobode puka, poduzetna Judita neizvjesnu statiku zidina u blizini opsade, kao i zatečenu lokaciju grada, zamjenjuje prikrivenim tjelesnim, kinetičkim očitovanjem svoga bića, nikako manje i svojevrsnom aureolom, sviješću o snazi i važnosti individualnoga čina. Neka ovdje bude uvedena i izvjesna paralela: ono što je Marulićeva najava u invokacijskome obraćanju, a ona se oživotvoruje kroz umješno oblikovanu epiku, to je Juditina strjelovita samoodluka da „odkla“ glavu Olofernu, a rečena odlučnost promaknuta je u oslobađajući čin.

3. Birani i poredbeni stihovi na interpretativnu razboju

Juditino urešavanje nije samo fizikalne naravi, od kose do nogu, ono je i prizor oblikovane umjetnine. Usto iskazuje aliteracijsku otvorenost kada na njoj „trepeljicama zvonjahu uvitci“ i zlatne žice sjaje po njezinim pletenicama. Izgled koji isijava bit će prihvaćen u odabranome krugu, među kraljicama i banicama, a posigurno će biti uzorita za pučku predodžbu ljepote kao i za prešutno nagnuće u smjeli čin:

*Splete glavu kosom, vitice postavi,
Kontuš urehom svom vazam na se stavi.
S ovšom ruke spravi, uši s ušerezmi,
Na nogah napravi čizmice s podvezmi.
S urehami tezmi, ča mi je viditi,
Dostojna bi s knezmi na sagu siditi.
I jošće hoditi na pir s kraljicama,
Ičtovana biti meu banicama.*²⁴

²³ M. Marulić, *n. dj.*, str. 85. (*Judita*, IV, 29-30)

²⁴ *Isto*, str. 87. (*Judita*, IV, 81-88)

Na slikovnoj i pojmovnoj razini slična je scena i u Marulićevu predstavljanju Suzane. Iskazi o ljepoti, koju je Uzvišeni nanio u njezino biće, upisan je i u duh Marulićeve umjetnine u gibljivu jeziku:

*Obarvi ter viju, nad kimi staše val,
Ako reći smiju, Bog biše upisal.
Tko bi podaleč stal, rekal bi: rumen cvit
Od ust je nje procval ali ružice list.
Obraz od sniga slit, ne ki je sasvim bil,
Da s kim bi smišan bit grimiza niki dil.
Suknja razlicih svil der do tla nizoka,
Kip rasta gorskih vil, tanjahta, visoka.²⁵*

Pri podastiranju Marulićevih opisnih poteza, na interpretativnome razboju, moguće je povezati potanji osjećaj za ljepotu ilirske „kreštave“ riječi i njezine glazbene osobitosti s jezikom i pismom koji su nadahnule i marulićevske latinske muze.

*Njemu se dive i plješću i ljudi i bogovi tek što
Strune mu dotakne prst, tek što mu odjekne glas
Kad mu preslatku glazbu i pjesmu začuju Muze,
Pomisli svaka: „Pa to naš je zasvirao Feb!“²⁶*

Judita je oružje odlučnosti za slobodu puka, otvorena je ljubav za narod kojemu služi i njemu se razdaje, dapače, posve se „pridava“ kao univerzalna značajka zapadnoga svijeta. Iako su za njezin etos važne indikacije iz duhovnih vrela, po milosti nebeskoga vladara daruje se bez ostatka, što i Marulić ističe, gotovo imperativno: „Juditina milost oružje pridava.“²⁷ Otuda svatko tko slavi Marulićev spjev časti i nacionalna i europska nagnuća usmjerenju razvoju književnosti. Potpisnik je *Judite* poput mornara koji krstari morem jezika, divi se domicilnomu akvatoriju:

²⁵ Za opsežnije poredbe opisa Judite i Suzane cjelovito je prinesen i drugi hrvatski spjev – Marko Marulić, *Suzana*, Marko Marulić, *Duhom do zvijezda*, Mozaik knjiga, 2001., str. 140. (*Suzana*, 33-40)

²⁶ Stručak stihova iz pjesme na latinskome – Marko Marulić, *Jerolimu Papaliću, najodlučnijemu od svih svirača*, prepjevao Darko Novaković, Marko Marulić, *Duhom do zvijezda*, Mozaik knjiga, 2001., str. 436.

²⁷ M. Marulić, *n. dj.*, str. 133. (*Judita*, VI, 353)

*Mornar, jidra popust, upije tek hiti,
Da k kraju svarnuv šust u porat uhiti.*²⁸

U popratnome tekstu uz prenošenje *Judite* iz staročakavskoga u suvremeni hrvatski jezik prevoditelj Marko Grčić pripominje da se kadšto napisana poezija mora provjeravati i prozom. Učinjeni prijenos predstavlja i jedno od novih čitanja ovoga spjeva, pa ako iz njega „uklonimo ono što je bilo mišljeno kao pjesništvo (ritam, rime, itd.), na površinu izbijaju druge njezine vrline koje su inače manje vidljive: naracijska vještina, retoričke finese, čvrstoća i čistoća slike. Po tome *Juditu* možemo, mirne duše, ubrojiti među najbolje ispričane pripovijesti u hrvatskoj književnosti“²⁹.

Marulić se okretno služi kazivačkom stihovnom instancom, iznoseći, povezujući i uvezujući empirijske prisutnosti prenositelja poruka. Nesporno je i da sporedni likovi bilježe umreženi svijet duha za namisli i aluzije, s rubova, a odnose se na maticu Juditina djelovanja – toj skupini pripadaju Oloferno, Abra, Akior, Ozija i Eliakim. I oni će poslužiti da se humanistički meštar odrazi na starozavjetnu i povijesnu zbilju, prožimajući svako malo i kozmičko s intimističkim, konkretnu stvarnost s autopoetičkim prisegama. Razumljivo, opasnosti su stalne, svednevice, i Primorje nastoji suzbiti nadiranje turske sile, a pjesnikovo pero način je obrane od prijetećih pohara. Naravno, *Judita* je epos „pod uvjetom“, izrastao iz zabrinutosti za niječne okolnosti, ali i odavanje zanosu u artistskoj slobodi i prihvaćanju individualne odlučnosti.

4. Književne zalihe u emaniranju

Dok je čitatelj u dosluhu s Marulićem, kao da prepoznaje sebe od davnina. U neku ruku Marul i nalikuje na svoja djela, polazno omišljena i kao zalihe gradiva za poticanje na dostojan život pojedinca i zajednice. Ostvarena Juditina prisutnost „od krvi i mesa“ u suglasju je s marulićevskim duhovnim zrcalom, a ono je zapravo autoidentitet, iskaz u autoportretu. „Kao što je Leonardo da Vinci u portretu *Mona Lise* našao sebe, odnosno naslikao ženski lik s nježnim crtama,

²⁸ Isto, str. 54. (*Judita*, II, 39-40)

²⁹ Marko Grčić, „Prevodiočeva napomena“, Marko Marulić, *Judit / Judita*, drugo, izmijenjeno, izdanje, Matica hrvatska, 2003., str. 180.

tako se i ovdašnji nacionalni klasik poistovjetio s Juditom.³⁰ Pokazni autoportret samoga Marulića u *Juditi* prvo je glas u sebi, a potom je izlazak u javnost.

Izvorno su zalihe polazišni sadržaji, ali su i pozadina, unutarnja struktura koja se nadaje u drukčijim i naknadnim čitanjima, pri konstruiranju književnoga svijeta. Neke su pojedinosti u spremištu Marulićeva stiha vidljive, druge su ponorne, prošlosne, ali ne manjka ni onih koje su usmjerene budućnosti. U biblijskome „tvrdom disku“, Juditinoj molitvi, stoji vremenska protega od nekad preko sada do uvijek. U obraćanju Bogu biblijska Judita priznaje: „Ti si saznao i ono što je bilo prije i što će biti poslije. Ti si zamislio i sadašnjost i budućnost, i sve se dogodilo što si umom zasnovao“ (*Judita* 9, 5).

Pri književnoj „pitomščini“ Marulićeva *Judita* odaje nemale prednosti, ono što nije podložno brzu trošenju ili se olako ne troši. Zapravo, svojim značenjima može podnijeti i pomaknute i oprečne metodološke interpretacije; pročitavanja njezinih prinosa nezavršiva su, kao što i književne kritike nemaju posljednju točku. Stoga je ovo čuvano i očuvano djelo, uloženo u pričuvu za šire raspone interpretacija, od primjereno odgojnih i školskih do radikalno nonsensnih i hermeneutičkih. Nosivi konstituensi stihovne storije o amblemskoj junakinji opstaju kao samostalna vrijednost, samovrjednota, a ovomu pristupu može se dometnuti i potporna misao ruskih formalista koji izvode pojam „samocennost“. Zato ne treba zaobilaziti prednosti staroga novog spjeva smještena na nacionalni vidik. Dok otpozdravlja inkunabule prednosti, otvara implicitno (po strukturi, tekstnim razinama i kakvoći djela), a podjednako i eksplicitno (prikazom vanjskih, fenomenoloških odlika djela).

Nemale književne zalihe, kao i suvisle dostojnosti kazivoga, ne postoje same po sebi, nego takvima postanu kada ih čitatelj aktualizira, odnosno kada ih u svrhu širenja i produbljenja značenja preuzme tekući književni život i sabirna institucija književnosti. Taj umjetnički sukus ne prestaje vrijediti pa zaslužuje i epigonski zagovor, navlastito kada ozvučeni versi „gorljivo, gromko glagoljaju / glagoljivo, / dovijeka / plavca Tvoja neka vazda nama plovi“³¹. Svojim eposom na „harvackom“ Marulić je iskazao i ostvarajnu nužnost o povijesnoj zatečenosti, a time je preduhitrio ono što će uslijediti na putanji književne sudbine:

³⁰ Usp. Antun Lučić, *Dodiri, smjene*, Napredak, 2005., str. 228.

³¹ Miljenko Buljac, „Neka plavca Tvoja vazda nama plovi“, *Cetinska vrila*, Ogranak Matice hrvatske u Sinju, 29(58), 2021., str. 7.

zadivljenost i nevjericu cenzora, čekanje na objavljivanje prvotiska, pojavi kasnijih izdanja. Naravno, ovaj i biblijski i humanistički i renesansni spjev organski nudi zališnost, svojevrsnu popudbinu i potrebu obnavljanja čitateljske recepcije kako se ne bi previdjele raznolike mogućnosti doživljaja i tumačenja.

Zalihe su ne samo tvarne naravi, kapaciteti, nego i zadužbina, pohranište smisla za njegova daljnja isijavanja. Uzme li se opravdanim da većina Marulićevih djela raskriva zališnost, primjerice knjižica njegovih *Pedeset priča – Quinquaginta parabola* ishodišno je „zamišljena kao zaliha gradiva za sastavljanje jednostavnih propovijedi za puk“³², srodno je i *Judita* izložila zalihi stihovnih vještina, brojnih opisa i usporedbi, kompozicijskoga sklada i moralizatorskih naputaka, osobito važnost individualnoga čina, a ponuđeno je i svojstvo „žen-skoga rukopisa“ na horizontu zapadnoeuropske književnosti.

Duhovne zalihe nezavršiva su prebivanja, imanja vrijednosti, naizmjenično bivanje stvarno-gravitacijske, a nije isključeno i božanske supstance. Podsjećaju na staro kamenje koje se uzidu u nova umjetnička zdanja, a može se to odnositi i na libar-zgradu o Juditi: „Staro kamenje pjesničke zgrade izdržalo je ispit godina i napose stoljeća, i može se ugraditi u vrijeme koje je pred nama.“³³ Tisućljetni Split stekao je svoga Marula, grad podignut nadomak rimskoj Saloni, u Dioklecijanovoj palači i oko nje, a svakomu čitatelju *Judite* ostavljena je po jedna slobodna Betulija.

Proumljena Marulova izraznost podarila je ondašnjim, sadanjim, ali i budućim čitateljima vrhunsko djelo zahvaljujući neprolaznim, polivalentnim vrjednotama i emanirajućim zalihama; one su imanentne kroz njegov razveden opus, po okomici i po vodoravnici, u pomno razvedenim motivima i nadahnuutoj uporabi „baščinskoga“ epskog izraza.

Trajnost i prihvata izvjesna djela, s obzirom na emaniranje ostvarena književnog svijeta, odvija se barem dvopružno: 1) iskazujućim hlepljenjem načelnih vrjednota koje proizlaze iz čovjekova etičkog suglasja s prajedinstvom i raspoloživom zbiljom, u emaniranju estetskih općosti iz jezgre iskona, što se očituje i kroz samorodno očitovanje održivih vrijednosti; 2) zamašnom intervencijom pjesnika unutar renesansnih književnih posredovanja, odnosno postizanjem

³² B. Lučin, *n. dj.*, str. 18.

³³ Josip Bratulić, „Marko Marulić“ (pogovor), Marko Marulić, *Judit / Judita*, drugo, izmijenjeno, izdanje, Matica hrvatska, 2003., str. 157.

viših vrijednosti, jamačno i kroz prevrjednovanja, polučuje dovršenje stihovne zadužbine s nacionalnim vrjednotama.

Posve dotjeranu šestolibarsku pjesan napisao je pedesetogodišnjak, osoba s više razbora i uozbiljenosti, sa smirenošću koja prožima i njegove kasnije ostvarenja. I libro *parvo* i drugo, svakako i *treto* i četvarto, podjednako peto te šesto, postoje kao duhovni „vrijednosni papiri“ svedeni u epski *carmen*. I dok se čitatelj usuđuje vrjednovati sastavljene libarske postaje, ujedno zadržava prosudbu o stvaralačkim dosezima. Vrjednujući taj duhovni i nacionalni „papir od vrijednosti“, vrjednuje i polazišni inventar nacionalne književne riječi.

Svrhovitim autopoeitičkim načinom Marulić daje *Juditu* u залог, postaje založni vjerovnik koji omogućuje čitateljima pravo korištenja djela, odnosno (ne) pokretne stvari puštene u promet čitanja; ili, drukčije rečeno – čitatelj ih potražuje, namiruje se u doživljaju i razvoju materinskoga jezika. Nije to spisateljska sudbina od sebe, ona je nikla iz Marulićeva životopisnog nazivnika jer odaje „južnoslavjanske“ atribute u sredini u kojoj djeluje kao sudac, notarski ispitivač i gradski odvjetnik. Taj središnji akter splitskoga književno-humanističkog kruga imao je i što, i kako, i komu, i zašto kazivati, jednostavno stih za stihom kreše s punim ishodom.

Marulićev je spjev gospodar riječi, ne može ga se ničim zamijeniti, autentičan je u mjeri koja smjera savršenstvu. Potrebno je i dalje zdušno prijanjanje za njegove pokazane vrjednote i pritom se usmjeriti odnosu: Marulić i mi danas! Ujedno uočavamo koliko je njezin tvorac vidovit ostavivši presjek, znatan kršćanski trag u hrvatskoj književnosti. Dok je hlepio za stvaranjem, njime se i osvjedočio, pa je nastala knjiga o Juditinim vrlinama artefakt, runolist, primjerak za sebe, kao što je Ivana Brlić Mažuranić u klasičnoj jednostavnosti napisala Šegrta Hlapića. Rano djelo iz matične literature domahuje moderno bajkovitoj knjizi za mlade. Obje čudesne knjige nemjerljive su vrijednosti – u njima su proročanske riječi, opečaćene žeženim žigom za majčinsko lice odgoja, podizanja obitelji i čuvanja narodnoga zajedništva. Iako je *Judita* vješt rez kroz hrvatsku književnost, prijelaz iz zalazeće mediavelistike u humanizam, ona je uvelike i stožerna prvina iz blistavoga razdoblja renesanse. I kada bi se mogla odvojiti od svega, ne može se nikako „odiliti“ od hrvatske visoke pismenosti i jedinstvene književnosti.

Na estetskoj i, ako treba, obrambenoj liniji *Judita* pripada angažiranoj književnosti, ukazuje na očuvanje predziđa slobode, zaštitu ljudskoga dostojanstva i, bliže od aluzija ili alegorija: poistovjećuje se sa stvarnošću iskustva i doticaju s povijesti. U renesansnome procvatu književnosti Marulić je njegovao etički sukus, makar na neki način bio i distopijski. Stekavši status uzorna djela hrvatske epike u „zlatnome stoljeću“ te stalniji odjek u kasnijoj književnoj baštini, *Judita* biva uvelike primamljiva literarna pojava u europskoj renesansnoj epici te na vrhuncima posve uljudbene knjige.